

Oslättfors bruk 300 år

Elon Sandberg

OSLÄTTFORS BRUK anlades år 1696. Ett relativt ungt bruk i förhållande till Gästriklands övriga många järnbruk. Som jämförelse kan nämnas de angränsande brukens anläggningsår: Tolvfors 1644, Hilevik 1651, Mackmyra och Valbo masugn 1672.

Inspektoren vid Högbo bruk Johan Röök, sedermera bergsfogde, fick preliminär tillåtelse att "på egen hasard" uppbygga en stångjärnshammare. I ansökan framhölls att hammaren förlades i ödemarken långt ifrån någon bolby. I marker mellan Skarvsjön och Råberget i ett område som bönderna aldrig behövt. En sanning med många modifieringar. Vid studien av den första bebyggelsen vill man gärna påstå att formuleringen i ansökan är utformad så att den skulle tillförsäkra bruket så stora skogsarealer som möjligt.

Den 8 februari 1697 erhöll Röök privilegium med åtta års frihet från hammarskatt. Hammaren, med två härdar, var färdigbyggd redan 1696. Den förstördes dock helt vid en brand i september 1700. En ny hammare uppfördes och den stod klar i augusti 1702.

Röök sökte och fick den 7 november 1701 bergskollegiets privilegium för ytterligare en hammare. Den kom att ligga vid Nyhammar, c:a två km söder om Oslättfors. Även till denna hammare tilldelades Röök ytterligare skog genom avvittning.

De bäge anläggningarna drog höga kostnader i ett skede som för de flesta företagare skulle ha varit påfrestande. Röök kom som så många andra bruksägare i beroendeställning till förläggare.

I november 1714 skrev han kontrakt med Jürgen Folcker i Gävle. Denne skulle låna honom 28.004 daler kopparmynt mot leverans av 1000 skeppund stångjärn à 24 daler. Som säkerhet för lånet stod den gamla hammaren. Hälften av den nya hammaren var pantsatt till överkommissarien Anders Bohm.

Skulderna växte och 1713 ansökte Petter Depkens sterbhus i Gävle bergmästarvärdering av bruket. Sterbhusets fordran var 82.421 daler kopparmynt. Petter Almgren, rådman i Gävle, köpte bruket 1715 vid en tvångs-auktion. Han blev ägare till bruket tillsammans med sin svärmor Katarina Strömbäck och en svåger, handlaren Petter Strömbäck. Efter en kort tid kom Petter Strömbäck att bli ensam ägare av bruket.

År 1777 erhöles privilegier för inrättande av ett manufakturverk. Hammare och ässjor för utökad stångjärnssmide och fyra nya spikhammare

byggdes.

Spiksmidet är känt vid bruket sedan 1724 och kom att under många år bli en för bruket betydande handelsvara. Man inriktade sig särskilt på att tillverka båtspik, som kom väl till pass vid det då betydande båtbyggeriet efter Sveriges kuster. År 1864 fanns det sex spikhammare vid bruket.

Bruket kom att stanna i familjen Strömbäcks ägo fram till 1844, då det såldes till konsul Petter Lötham. Redan två år senare såldes bruket vid en offentligt auktion till bruksinspektoren Aug. Lundeberg för 80.013 riksdaler banko. Bruket kom att ägas av släkten Lundeberg fram till januari 1900. Det såldes då till Korsnäsbolaget för två miljoner kronor. De bevarade arrendekontrakten omfattar familjen Lundebergs tid som ägare av Oslättfors. Egendomen omfattade då 8.300 hektar.

*Lancashiresmedjan och kolhuset år 1925.
Ur Knut Lundebergs fotosamling.*

Under 1800-talet skedde stora förändringar på bruket av betydelse för utnyttjandet av brukets naturtillgångar. Stångjärnssmidet upphörde 1881 och manufaktursmidet 1887. Detta var en följd av att släkten Lundeberg även blivit ägare av det närliggande Fors-backa bruk. Brukspatron Aug. Lundeberg säger härom i sina minnesanteckningar: "Stångjärnssmidet nedlades då det ansågs att vi kunde uppfylla våra skyldigheter genom delaktighet i F J AB (Forsbacka Jernverks AB) och våra leveranser dit av kol och malm". Genom Oslättfors bruks samgående med Forsbacka bruk kom huvuddelen av kolen från Oslättfors att levereras till Forsbacka. Oslättfors blev en viktig kolbas för Fors-backa. Lundeberg nämner vidare att man från Oslättfors omkring år 1870 leverade 7.000 stigar kol om året.

Bland de stora förändringarna under 1800-talet kan vidare nämnas att under 1820-talet flyttades alla arbetarbostäderna till en bruks-gata öster om ån.

Lundeberg visade intresse för jordbrukets förbättrande. Han hade fått utbildning vid Ultuna lantbrukshögskola. Han berättar i sina minnesanteckningar att när han tillträdde 1879 var jordbruket vid Oslättfors med underlydande gårdar vanskött.

Under senare delen av 1800-talet kom bruket att framstå som en mönsteranläggning beträffande skogs- och jordbruk. Vid Aug. Lundebergs avflyttning från Oslättfors 1926 fanns det 25 hästar och c:a 140 kor och ungnöt.

Djurbesättningen såldes 1965 och bruket förlorade därmed ytterligare en gammal verksamhet som givit liv och rörelse och sysselsättning åt många på bruket.

Idag bor ett 50-tal personer på bruket. Ytterligare några bofasta finns i det nya sommarstugeområdet norr om bruket.

En arbetsgrupp planerar 300-årsjubileet vilket kommer att äga rum lördagen den 31 maj och söndagen den 1 juni 1997.

Grundtanken är att presentera Oslättfors historia genom arrangemang i brukets olika delar. I bagarstugan serveras en 1600-tals meny. Längs bygatan blir det marknad med genuint hantverk och gammaldags varor. Vi får vara med om ett husförhör i gammal stil. Vidare kan vi göra åkturer i en renoverad vagn som Korsnäsägt. ☀

Förklaringar till några ord

Avvittring (*vitra* fornsv. 'kungöra') lantmåteriförrättning från 1600-talets slut till 1900-talets början. Uppdelning av mark mellan kronan och enskilda i syfte att tillgodose brukens behov av skogsråvaror. På senare tid för att befrämja nybyggarväsendet.

Bolby kallas de ursprungliga, gamla byarna där varje bybo ägde sin gård, samtidigt som han hade del i byns gemensamt ägda marker. Motsats till bolby var nyodling, torp och avgärda by, som avsåg bebyggelse på gammal bolbys marker utan del i byns gemensamma ägor. (Jfr. *böle*, 'nybygge', som bildats från 'bol').

Daler var en myntenhet i Sverige och Dan-mark från 1500-talet. Från början daler silvermynt (d.s.m) men från 1624 också daler kopparmynt (d.k.m). År 1776 drogs dessa myntsorter in och ersattes av riksdaler som i sin tur ersattes av kronan år 1873.

Förläggare person som lämnar kapital eller lån för drivande av rörelse (från 1619).

Manufaktur (*tillverka för hand*) enhet med hantverksmässigt bedriven industriell produktion samlad inom en fabriksdel, ofta med långt gången arbetsdelning.

Privilegium (*lag för enskild*) undantagsförmån (företrädesrätt eller ensamrätt) för institution, grupp eller enskild person.

Skeppund gammal sort för massa. Ett skeppund järn motsvarade c:a 140 kg.

Stig kolmått. En skogstig eller kolläst motsvarar 2 m³. En storstig eller kolstig motsvarar 4 m³.

Stångjärn det smidda järnet levererades i form av stänger, 4 m långa.

"Lagårds" år 1903, den västligaste byggnaden på bruket. Den låg intill brukets ladugård, därav namnet. Byggnaden finns kvar än i dag. Ur Knut Lundebergs fotosamling.

[Hillebygden, Nr. 2, 1996]